

aceleași lucruri” – cu referire la gusturile diferite ale oamenilor, v. *De gustibus*. Alteori, sub o expresie-titlu sunt amintite și alte expresii conexe, având aceeași structură și importanță: de exemplu, sub *modus vivendi* sunt menționate: *modus cogitanti, modus dicendi, modus faciendi, modus operandi*.

Dicționarul propriu-zis este urmat de un *Index nominum*, care conține lista autorilor citatelor excerptate, precum și numele unor personaje, locuri și fapte existente în expresii și citate, și un *Index verborum*, ce cuprinde cuvintele (a. latinești; b. românești) pe care autorii le-au considerat potrivite pentru trimiterea la texte. Cele două liste sunt urmate de un *Rezumat*, redat în română, engleză și franceză, și de lista bibliografică a lucrărilor folosite pentru selectarea pasajelor exemplificatoare.

Prezentul dicționar confirmă, prin materialul selectat, că „percepția omului asupra lucrurilor esențiale este aproape identică, indiferent de timp și spațiu” (p. 188), multe teme păstrându-și actualitatea și constituind un patrimoniu cultural și spiritual al lumii contemporane. Lucrarea se dovedește un instrument extrem de util pentru lărgirea orizontului de cunoaștere al oricărui cititor interesat de cultura și civilizația antică.

IULIA BARBU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

JONATHAN CULPEPER, *Impoliteness: using language to cause offence* (seria *Studies in interactional sociolinguistics* 28), Cambridge, Cambridge University Press, 2011, 292 p.²

Cartea profesorului britanic J. Culpeper este circumscrisă unei direcții de cercetare extrem de dinamice în pragmatica lingvistică, având o vizibilitate crescândă începând cu articolul său publicat în 1996 – “Towards an anatomy of impoliteness”. Lucrarea reia unele elemente teoretice și exemple din studii și articole anterioare ale autorului, dar conține numeroase observații și sugestii teoretice și metodologice noi, precum și o evidentă deschidere interdisciplinară (teorii pragmatice, cognitive, psihologice, sociologice etc.).

Volumul este structurat în opt capitole (ultimul conținând concluziile), precedate de o introducere și succedate de note, referințe bibliografice și index. Introducerea anunță atât direcția de cercetare, structura cărții, cât și apelul constant la verificarea teoriei prin apelul la corpus (diversificat, de la transcrieri ale unor înregistrări audio sau video, descrieri ale unor evenimente percepute negativ de către studenți, *Oxford English Corpus* la emisiuni TV sau graffiti „universitar”). Datele și rezultatele sunt circumscrise, cu puține excepții, limbii engleze și culturii anglo-americane.

Primul capitol (*Understanding impoliteness I: Face and social norms*) reprezintă o trecere în revistă a definițiilor impoliteții atât din domeniul pragmaticii lingvistice, cât și din cel al psihologiei sociale sau al comunicării, în încercarea de a găsi puncte de convergență. Comune acestor perspective diferite par a fi patru elemente: eul individual (*face*), normele sociale, intenționalitatea și efectele emoționale (primele două prezentate în primul capitol, celelalte în capitolul al doilea). Având ca model considerații privind caracterul subiectiv și evaluativ al politeții sau politețea ca efect perlocuționar, Culpeper ajunge la următoarea definiție a fenomenului opus politeții: “Impoliteness is a negative attitude towards specific behaviours occurring in specific contexts. It is sustained by expectations, desires and/or beliefs about social

² Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului “Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

organization, including, in particular, how one person's or a group's identities are mediated by others in interaction" (p. 23).

Primul capitol se axează pe analiza a două elemente cheie ale impoliteții: eul individual (*face*) și normele sociale. Eul individual este tratat în descendența lui Goffman (1967) și a studiilor lui H. Spencer-Oatey (managementul relației – *rapport management*); eul individual este doar o parte a identității unei persoane, alcătuit din atributele pozitive, relațional și sensibil din punct de vedere afectiv (p. 25; 28). Cele trei tipuri de *eu* prezentate sunt *eul calității* (*quality face*), asociat cu valori personale (competențe, abilități, aspect fizic etc.) și cu stima de sine, *eul identității sociale* (*social identity face*), legat de rolurile și identitatea sociale, în timp ce *eul relațional* (*relational face*) este domeniul negocierii și al managementului relației dintre participanții la o interacțiune (p. 28-31).

Discutând normele sociale și legătura acestora cu (im)politețea, Culpeper distinge două tipuri de norme, între care pot exista suprapuneri: normele sociale și cele ale experienței. *Normele sociale* reprezintă standarde comportamentale cu autoritate, în funcție de care se dezvoltă evaluări pozitive sau negative, în timp ce *normele experienței* sunt legate de un comportament care apare cu regularitate (previzibil), primind o evaluare pozitivă grație aurei sale de certitudine. Bazându-se pe cercetări din domeniul psihologiei sociale, Culpeper discută legătura dintre normele sociale și corectitudine sau moralitate. Având ca model studiile lui Spencer-Oatey, Culpeper menționează drepturile „socialității” (legate de așteptările sociale, reflectând preocupările oamenilor pentru corectitudine, respect și adecvare comportamentală): echitatea și asocierea (p. 39-42). Celor cinci elemente preluate de la H. Spencer-Oatey privind eul individual și drepturile „socialității”, Culpeper le adaugă două elemente (cuvinte tabu și eul fizic) în comentarea comparativă (p. 43-47) a rezultatelor „jumalelor” unor studenți din cinci culturi diferite. Asociată uneiori cu iraționalitatea, impolitețea este evaluată negativ, încălcarea așteptărilor ducând la incertitudine (p. 47).

Al doilea capitol al cărții (*Understanding impoliteness II: Intentionality and emotions*) vizează alte două elemente comune în definițiile privind impolitețea: intenționalitatea și emoțiile. În privința intenționalității, se pornește de la distincția privind existența unei intenții *a priori* (în descendența griceană), element caracteristic abordărilor de ordinul al doilea al politeții (teoretice), și cea a unei intenții *post-factum* (primară pentru o abordare de ordinul I, cea care favorizează percepțiile receptorului). Deși în studiul său accentul vizează intenționalitatea ca un construct *post-factum*, Culpeper consideră că o îmbinare a celor două perspective este mai profitabilă (p. 49). Intenționalitatea nu garantează întotdeauna considerarea unui comportament ca impolitețea; intenționalitatea pare a fi scalară, dependentă de tipul de ofensă (p. 52-53). Impolitețea depinde însă și de aprecierile contextuale, cunoștințele despre ceilalți (normele de personalitate, sociale și de rol, normele apartenenței la un grup) și proeminența perceptuală (p. 54-55).

Partea a doua a acestui capitol privește relația dintre impolitețe și emoție. Culpeper (p. 59) remarcă faptul că în cercetarea politeții emoția nu a avut un loc important, cu excepția studiilor lui Arndt și Janney (1985, 1987). Culpeper consideră că impolitețea poate fi considerată o schemă comportamentală ce conține convingeri evaluative. Este citată sugestia lui van Dijk (1987), conform căreia convingerile evaluative pot avea asociate aspecte emoționale. După Culpeper (sub influența lui Shaver *et al.* 1987), schemele atitudinale au asociate scheme emoționale, conținând antecedente contextuale, răspunsuri comportamentale, proceduri de auto-control (p. 59-60). Ipoteza lui Culpeper, conform căreia impolitețea rezultă din încălcarea drepturilor socialității va fi însoțită de mânie sau dispreț, în timp ce rușinea sau jena vor însoți încălcările *eului*, nu este sprijinită totuși de rezultatele analizei corpusului (tristețea fiind emoția cel mai des invocată de respondenți, atât în situații privind încălcări ale eului, cât și în cele cu încălcări ale drepturilor socialității). Culpeper consideră că impolitețea este o noțiune subiectivă și variabilă, dependentă de înțelegerea comportamentelor într-o situație dată (p. 66).

Capitolul al treilea (*Impoliteness metadiscourse*) reflectă o analiză bazată pe corpus a „etichetelor” actuale de desemnare a impoliteții. Ca bază este luat *Oxford English Corpus*, prin care este verificată frecvența în texte academice a termenilor folosiți pentru a desemna

impolitețea: *verbal aggression* ('agresiune/agresivitate verbală') e frecvent utilizat ca termen academic (mai ales în psihologie), în timp ce *rude* ('nepoliticos') e foarte frecvent ca termen general (adjectivul *impolite* 'nepoliticos' acoperă o parte din sensul lui *rude*, dar implică un nivel stilistic superior; nominalul *impoliteness* 'impolitețe' e foarte rar utilizat în limbajul curent, fiind un concept în lucrările lingvistice). Sunt realizate numeroase concordanțe (cu ajutorul programului Sketch Engine) ale adjectivului *rude* și ale altor cvasi-sinonime în dicționare tezaur ale limbii engleze. Procesarea datelor a dus la gruparea etichetelor metalingvistice în domenii semantice (*patronising, inconsiderate, rude, aggressive, inappropriate, hurtful* 'condescendent, lipsit de considerație, nepoliticos, agresiv, inadecvat, care rănește'), organizate în funcție de câteva criterii: gradul de violență simbolică, opoziția dintre in-group și out-group, precum și gravitatea ofensei. Au fost avute în vedere și unele comentarii metapragmatice: considerații despre *over-politeness* ('hiper-politețe'), reguli și contexte instituționale, manuale de impolitețe.

Următorul capitol (*Conventionalised formulaic impoliteness and its intensification*) vizează verificarea ipotezei caracterului inerent (im)politicos al unor cuvinte sau expresii. Plecând de la observațiile lui Leech (2007), Culpeper (p. 125) consideră că (im)politețea semantică și cea pragmatică sunt opuse, dar interdependente, pe o scală, deci într-un continuum. (Im)politețea poate fi relevantă de o expresie verbală sau de către context, dar numai interacțiunea celor două poate conduce la interpretarea (im)politeții. După modelul lui M. Terkourafi, se consideră că, depinzând de frecvența cu care o expresie lingvistică apare în anumite contexte ce țin de experiența locutorului, convenționalizarea este graduală. Sensurile pragmatice pot deveni mai „semantice” pe o scală a convenționalizării, variabilă atât de la un vorbitor la altul, cât și diacronic, în cadrul unei culturi. Ideea de convenționalizare se leagă, via Terkourafi (2005), de relevarea politeții prin decodarea unei implicaturi conversaționale generalizate.

Pe baza rapoartelor realizate de studenți, Culpeper a grupat în câteva categorii expresii contextualizate pentru impolitețe: insulte (vocative negative, aserțiuni negative, referințe negative), critici aspre, întrebări retorice și presupuziții (de fapt manipularea acestora), aserțiuni condescendente, mijloace de ranforsare (prefete sau *tag questions*), „concedieri” (*dismissals*), impunerea tăcerii, amenințări, acte expresive negative. Partea finală a capitolului (p. 141-152) este dedicată mijloacelor (lexicale, gramaticale, non-verbale și paraverbale) prin care este exacerbata caracterul ofensator al formulelor care relevă impolitețea. Intensitatea mesajului implică o intensitate a atitudinii locutorului, asociată cu emoția. Termenii cu potențial ofensator ridicat au o arie contextuală mai mare și un caracter convenționalizat pronunțat (p. 153).

Capitolul al cincilea (*Non-conventional impoliteness: Implicational impoliteness*) este centrat asupra identificării unor comportamente (în sens larg) care declanșează evaluarea ca impolitețe a unui eveniment particular (plecând de la chestionarele completate de studenți). Impolitețea „implicațională” se referă la trei situații care conduc la evaluarea unei acțiuni drept impolitețe: (a) impolitețea declanșată de formă (partea formală sau conținutul semantic evident; situații în care se încalcă maximele Principiului Cooperativ, relevând impolitețe *off record*), imitarea caricaturizantă (*mimicry*); (b) impolitețea declanșată de convenție, care poate indica o discrepanță internă sau una externă; discrepanța internă apare când o componentă a unui comportament proiectează un context incongruent celui proiectat de o altă componentă a comportamentului (de exemplu, sarcasmul, ironia, mesaje mixte în care evaluarea pozitivă sau prefăta convențională politicoasă e urmată de o expresie convenționalizată nepoliticosă); discrepanța externă este vizibilă când contextul proiectat de comportament este incongruent cu cel real (sarcasm, prin recontextualizarea unor formule convenționalizate pentru politețe); (c) impolitețe declanșată de context: un comportament neconvenționalizat nu este adecvat contextului (enunțuri realizate *bald on record* care afectează eul receptorului) sau absența unui comportament așteptat (de exemplu, tăcerea în locul unei reacții verbale) este considerată ofensatoare. Culpeper observă că enunțurile directe și cele indirecte non-convenționale au fost considerate ca având un potențial ofensator mai mare decât expresiile indirecte convenționale. În aceste considerații ale

respondenților un rol determinant l-au avut relațiile asimetrice sau simetrice dintre participanții al căror comportament trebuia evaluat.

Capitolul șase (*Impoliteness events: Co-texts and contexts*) urmărește mai întâi importanța contextului în evaluarea unui eveniment ca relevând impolitețe. Evaluările depind atât de așteptările pe care le au indivizii în funcție de normele experienței, cât și de norme și valori ale unor grupuri culturale relevând o ideologie specifică, legitimând ceea ce, dintr-o altă perspectivă culturală, ar fi evaluat ca impolitețe. Ideea de reciprocitate este centrală pentru (im)politețe, astfel impolitețea reactivă fiind considerată legitimă, adecvată contextual. În comentarea unor exemple care indică impolitețe jucată (*mock impoliteness, banter*) se relevă relația intimă, afilierea, solidaritatea (dintre participanți) implicate de acest tip de impolitețe; însă ceea ce pare impolitețe jucată poate ascunde coerciție sau amuzament pe seama unei ținte (situații relevând deci impolitețe reală). Chiar dacă este așteptată într-un anumit context, impolitețea produce efecte negative țintei; marginală în activitățile comunicative normale, impolitețea tinde să devină proeminentă atunci când apare, stimulii negativi pe care îi produce determinând interpretarea lor (comportament psihologic normal) ca importanți de către țintă.

Capitolul al șaptelea (*Impoliteness events: Functions*) prezintă trei tipuri funcționale de impolitețe. Primul tip, *impolitețea afectivă* (p. 221-225), relevă afișarea intenționată (*targeted display*) a unor emoții negative puternice (de cele mai multe ori, mânie), implicând faptul că ținta este vinovată de producerea acelei stări emoționale negative. Mânia îndreptată asupra țintei reprezintă un tip de impolitețe afectivă strategică, instrumentală. Al doilea tip, *impolitețea coercitivă* (p. 225-233), vizează realinierea valorilor locutorului și țintei (persoană, grup, instituție), astfel încât beneficiarul acestei realineri să fie locutorul. Acest tip de impolitețe apare mai ales în situații în care există o asimetrie de putere, impolitețe unidirecțională (de la cel puternic către cel lipsit de putere): tribunal, armată, sport, emisiuni de televiziune. Uneori impolitețea coercitivă nu mai este legitimată (exemplul unei interacțiuni polițist-suspect), ci un abuz de putere. Cel de-al treilea tip funcțional, *impolitețea de divertisment* (p. 233-239), vizează obținerea amuzamentului audienței pe seama unei ținte. Existența acestui tip funcțional este justificată prin plăcerea produsă spectatorilor: plăcere emoțională, estetică (datorită creativității; discutată mai pe larg în p. 239-244), voaieristică, a superiorității, a siguranței. Pe lângă cele trei tipuri funcționale amintite este introdus și un al patrulea tip, mixt, *impolitețea instituțională* (p. 245-252), dependentă de structuri de putere, ideologia dominantă legitimând impolitețea unei instituții. Acest tip de impolitețe poate fi folosit, de pe o parte, cu funcție coercitivă, la transformarea personalității țintei (ca în antrenamentele recruților), și, pe de altă parte, la amuzamentul publicului prin atacarea unor aspecte ale sinelui țintei (în emisiuni tv).

Concluziile reiau definiția impoliteții și elementele cheie ale interpretării ei prezentate în volum, indicând și o nouă direcție de investigație (impolitețea din perspectivă diacronică).

Cartea necesită o lectură atentă chiar și pentru cei familiarizați cu domeniul studiilor discursive dedicate (im)politeții. Deși se prezintă explicit ca aparținând domeniului studiilor discursive ale impoliteții, favorizând percepțiile și evaluările diverșilor receptori (deci o abordare de ordinul I a impoliteții), analiza lui Culpeper conține însă și elemente ale unui construct teoretic (abordare de ordinul al II-lea). Combinarea celor două perspective reprezintă însă punctul forte al demersului, oferind posibilitatea concentrării unor opinii critice, a unor sugestii teoretice și metodologice (elemente care trebuie reținute sunt mijloacele convenționalizate și cele „implicaționale” care relevă impolitețea, precum și cele trei tipuri funcționale de impolitețe). Toate acestea recomandă lucrarea ca titlu de referință în domeniul analizei (im)politeții.

MIHAELA-VIORICA CONSTANTINESCU
Facultatea de Litere, Universitatea din București